

Явдотівська НСЗШ

Засвоєння понять з теорії літератури
в курсі вивчення
світової літератури

Вчитель російської мови і світової літератури

Шпак Людмила Федорівна

с. Явдотівка

2015

У методиці літератури є проблема вивчення літературознавчих понять під час аналізу художніх творів та явищ літературного процесу.

Розкриття сутності й особливостей теоретико – літературних понять у тісному зв'язку з аналізом художніх творів, на їх матеріалі – єдино вірний шлях вивчення цих понять, що забезпечує свідоме засвоєння теоретичних знань і вироблення умінь та навичок практично користуватися ними. Теоретичні знання в літературній освіті учнів – найслабша ланка, і причина зовсім не в тому, що даний матеріал складніший за художній чи історико – літературний, бо учні цих же класів цілком достатньо засвоюють не менш складні положення з математики, фізики, хімії. В основу шкільного курсу літератури входять високоідейні, художньо досконалі твори, які вивчаються в хронологічному порядку, що зумовлює виклад історико – літературних відомостей у тій же послідовності. У тих же зв'язках, в яких вони перебувають в історії літератури.

Саме тому я в своїй роботі обрала проблемним завданням роботу над вивченням теоретичних відомостей з літератури. Тема надзвичайно цікава, але викликає деякі утруднення в учнів при вивченні художніх творів та їх аналізі.

Теорія літератури має певну структуру, що відповідає її змісту. Вона включає такі розділи :

- Художня література як форма суспільної свідомості;
- Художній твір;
- Літературні роди і види;
- Літературний процес.

У шкільний курс літератури введено досить значне коло відомостей з поетики. Фольклору.

Засвоєння знань з теорії літератури в процесі вивчення художніх творів починається в 5 класі з невеликої групи понять, що входять до розділу «Фольклор» : казка, прислів'я, приказка, загадка. Через кілька уроків дається поняття про літературну казку. Далі вивчається тема та ідея твору, поняття про літературного героя, перебільшення як засіб створення комічних ефектів, поняття про художню деталь, головного і другорядного персонажів, поняття про оповідання, пейзаж, епітет, метафору, поняття про звукопис, розмір вірша. Як

бачимо. Досить великий обсяг літературознавчих понять і термінів повинні засвоїти п'ятикласники.

Під час відбору, педагогічної обробки та введення в шкільний курс літератури теоретичних відомостей збігаються їх зв'язки з художнім та історико – літературним матеріалом і втрачаються зв'язки між окремими поняттями. У процесі вивчення теоретико – літературного матеріалу окремі поняття вкладаються в пам'яті учнів також без зв'язку і в порушеному порядку, внаслідок чого засвоєні відомості становлять не систему, а суму знань. Таким чином, виникає суперечність між необхідністю формувати в учнів систему знань з основ теорії літератури і несистемним викладанням цього матеріалу.

Під час опрацювання теоретичних понять ми не можемо змінювати порядок їх вивчення. Визначений програмою, але можемо й повинні виконувати другу обов'язкову вимогу системного навчання – зв'язність частин матеріалу.

Систематизацію понять необхідно починати вже в процесі їх вивчення – шляхом встановлення внутрішніх зв'язків з іншими однорідними, засвоєними раніше, що дасть можливість пов'язати ці поняття в групи. Наприклад, під час вивчення байки визначаються спільні й відмінні ознаки цього жанру з відомою вже школярам літературною казкою. Пізніше такі зіставлення проводимо в процесі розкриття особливостей оповідання, гуморески, повісті. Внаслідок цього всі названі жанри об'єднуються в одну групу «Епос». Цей ступінь систематизації становить окремий момент розкриття їх сутності.

У зв'язку з тим, що в кожному класі паралельно вивчаються поняття, які входять до різних груп. Виникає необхідність встановлювати зв'язки й між однорідними групами. Так. У 7 класі учні знайомляться з двома літературними родами – лірикою і епосом, у 8 класі – з драмою (у 5 класі отримують первинне поняття про драму). Встановивши спільне й відмінне у поняттях епос, лірика і драма, об'єднуємо їх у розділ «Літературні роди і види». На таку роботу треба відводити частину уроку.

Об'єднання понять у суцільну систему знань – складна робота, а тому я їй частково присвячую окремі години з тих, що відведені програмою для повторення.

Отже, системність викладання теоретичних понять в умовах принагідності їх вивчення в шкільному курсі літератури має свою специфіку, яка полягає в тому, що вчитель постійно встановлює внутрішні зв'язки нового для учнів поняття з уже засвоєними і визначає його місце серед однорідних, внаслідок чого окремі літературознавчі категорії об'єднуються в групи, групи – в підрозділи або розділи, з яких складається чітко окреслена система передбаченого програмою кола понять з теорії літератури.

У середніх класах в учнів поступово формується первинна система теоретичних знань, які містять досить об'ємний матеріал – «Художній твір», «Літературні роди і види», «Основи поезики фольклору». У 8 класі учні дістають також найпростіші уявлення про специфіку художньої літератури як виду мистецтва, тобто початкові відомості з розділу «Художня література як форма суспільної свідомості». У старших класах кожний з цих розділів поповнюється новими поняттями та групами їх : додається «Літературний процес», внаслідок чого у школярів складається певна система передбачених програмою знань з теорії літератури в структурі самої науки.

Вкладатися в систему можуть лише достатньо повні, добре усвідомлені, міцно засвоєні знання. Отже, треба забезпечити такі умови, щоб знання учнів з теорії літератури були достатньо повними, свідомо засвоєними, міцними і мобільними.

Найперше визначаємо, в якому обсязі давати школярам кожне з виучуваних понять, бо програма лише називає їх і вказує, на якому художньому матеріалі треба розглядати кожне з них. Визначаючи зміст і обсяг відомостей, слід керуватися вимогами дидактики. Відомості повинні бути:

- доступними учням відповідного віку та пізнавальних можливостей;
- цінними в освітньо – виховному відношенні;
- правильно, достатньо повно розкривати сутність поняття й відповідного художнього явища;
- забезпечувати належну основу для формування в учнів практичних умінь і навичок.

Треба зважати й на те, що кожне поняття не відкривається учням відразу в наперед визначеній об'ємності, а формується поступово, проходячи три основні етапи :

- нагромадження відповідних спостережень над певним літературним явищем у процесі вивчення художніх творів⁴
- пояснення поняття, формулювання визначення;
- збагачення поняття новими ознаками, вироблення в учнів умінь практично користуватися засвоєними знаннями.

На підготовчому етапі під час роботи над художніми текстами звертаємо увагу школярів на певні літературні явища – принагідно, але послідовно. Нагромадження первинних спостережень може тривати досить довго.

Майже всі теоретичні поняття, з якими учні знайомляться з курсу світової літератури, вивчаються на уроках української літератури. Це дає можливість розкривати сутність понять на ширшому художньому матеріалі, застосовувати в численніших і різноманітніших навчальних ситуаціях, що забезпечує високий освітньо – виховний ефект. Ця обставина вимагає, щоб викладачі обох літератур працювали в постійному контакті.

Велике значення для свідомого, міцного засвоєння учнями теоретичних понять, для системного вивчення їх в умовах принагідності й формування системи цих знань у структурі самої науки має наочність трьох видів : **словесна** (матеріал художніх творів), **зразки суміжних мистецтв** (музики, живопису, графіки) та **текстуальні й графічні таблиці**.

Пояснення нового для учнів поняття будується на тому художньому матеріалі, який дає виучуваний твір, однак цього матеріалу нерідко буває замало. У такому випадку слід залучати додатковий – з творів, що вивчалися раніше чи були прочитані школярами самостійно. Крім того, слід пропонувати учням різні вправи, тексти яких виконують подвійну роль : ширше ілюструють теоретичне поняття і сприяють виробленню практичних умінь.

Під час вивчення ліричних творів у всіх класах варто практикувати слухання учнями вокального виконання тих творів, на які написана музика. Така робота підготує школярів до розуміння взаємозалежності змісту й настрою

словесного твору та мелодії, зв'язку літератури з музикою, до усвідомлення лірики як відображення внутрішнього світу людини.

Особливо ефективним у навчально – виховному відношенні є використання творів живопису й графіки, зокрема у вивченні таких понять, як тропи, антитеза, прийоми типізації комічного, художній образ, герой літературного твору, прийоми творення образів – характерів, способи викладу художнього матеріалу. Композиція. Малюнки допомагають також наочно показати спільне й відмінне в однорідних поняттях, пов'язати їх в одну групу.

Велике значення для засвоєння учнями знань має графічне зображення різних інформацій, а тому дуже важливо, щоб учні оволоділи графічною мовою й вміли не тільки правильно читати різні схеми, оперувати їх матеріалом, а й будувати ці схеми самостійно.

Особливо велику роль у поступовому, цілеспрямованому, послідовному формуванню в учнів системи теоретичних понять, які засвоюються під час вивчення художніх творів та явищ літературного процесу, відіграють текстуальні й графічні таблиці. Текстуальні таблиці стисло, чітко викладають основні ознаки кожного поняття чи розкривають художні функції їх. Слід звертати увагу школярів на те. Що в таблицях найважливіші, визначальні поняття викладаються в перших двох – трьох тезах, а другорядні або спільні з іншими поняттями – в наступних. Графічні таблиці визначають місце кожного поняття серед однорідних і допомагають об'єднати ці поняття в групи, підрозділи, розділи системи.

На уроках я не тільки демонструю готові таблиці, а й ставлю перед учнями посильні завдання :

- пояснити, чому ті чи інші поняття вміщені в часткову або зведену таблицю, визначити спільне й відмінне у цих поняттях, навести приклади;
- зіставити дві – три текстуальні таблиці, виявити спільне й відмінне у цих поняттях;
- на основі вже сформульованих ознак поняття чи його художніх функцій скласти відповідну текстуальну таблицю ;

- дати розгорнуту характеристику кожної ознаки поняття, викладеної тезисно у текстуальній таблиці;
- виготовити графічну таблицю невеликої групи вже засвоєних понять;
- накреслити на дошці якусь часткову таблицю під час відповіді тощо.

Головне у вивченні теорії літератури, її складових полягає в тому, що вивчення повинне бути послідовне, логічне, постійне, поступово переходити від простішого до складнішого.